

ḌABṬ MUSHAF ʿUTHMĀNĪ: PERKEMBANGAN, PERMASALAHAN DAN KAITANNYA DENGAN PEMBANGUNAN SOSIAL DI MALAYSIA

By:

Daud Ismail *

Asyraf Hj. Ab Rahman **

Wan Ibrahim Wan Ahmad ***

Fadzli Adam *****

Abstract

Ḍabṭ is a method used in Mushaf ʿUthmānī to identify various forms of symbols related to the reading of the Quran. It is also considered as complimentary to the rasm (orthography) also referred to as al-rasm al-ʿUthmānī. Efforts towards utilizing this methods in the reading of the Quran began since there were an increase in numbers of those converted into Islam particularly amongst the ʿAjam (non-Arabs). As a result a new approach was employed to preserve the originality of the Quran as well as enabled Muslims of various background to read correctly the text. In the contexts of the current Muslim scenario, a proper understanding of the writing methods of the Quran and its symbols are necessary since any ambiguity over the symbols would prevent Muslim from reading the Quran correctly. The Government of Saudi Arabia for instance, in its efforts to increase the use of Mushaf ʿUthmānī, has established the Quranic Publishing Complex, Malik Fahd Publishing also known as Mujammaʿ al-Malik Fahd li Tabāʿah al-Mushaf al-Sharīf. As a Muslim country, Malaysia has also taken several stages towards the preservation of the Mushaf ʿUthmānī. This paper therefore, tends to analyse the importance of Ḍabṭ Mushaf ʿUthmānī besides discussing arising issues and problems related to the preservation of the Mushaf ʿUthmānī and the Quran in particular.

-
- * Daud Ismail, M.Sc, Pensyarah di Sek. Pengajian Islam, Kolej Agama Sultan Zainal Abidin (KUSZA), Kuala Terengganu, Terengganu.
- ** Asyraf Hj. Ab Rahman, Ph.D, Pensyarah di Jabatan Ekologi Sosial, Fakulti Pengurusan dan Ekonomi, KUSTEM, Kuala Terengganu, Terengganu.
- *** Wan Ibrahim Wan Ahmad, Ph.D, Pensyarah di Jabatan Ekologi Sosial, Fakulti Pengurusan dan Ekonomi, KUSTEM, Kuala Terengganu, Terengganu.
- **** Fadzli Adam, Ph.D, Pensyarah di Jabatan Ekologi Sosial, Fakulti Pengurusan dan Ekonomi, KUSTEM, Kuala Terengganu, Terengganu.

PENGENALAN

Al-Qur'an adalah wahyu Allah, disampaikan kepada Nabi Muhammad s.a.w. yang ummi melalui Malaikat Jibril a.s. Ia merupakan kitab suci yang menjadi sumber inspirasi kepada pembangunan ketamadunan manusia sejagat. Kewibawaan al-Qur'an tidak mungkin dicabar dan kesyumulannya menyentuh pelbagai aspek kehidupan manusia, sementara pembacaannya pula adalah satu ibadah yang tinggi nilainya. Justeru itu, ia perlu dijaga dengan sebaik-baiknya sama ada secara hafalan, penulisan dan juga penandaan. Penulisan al-Qur'an bukanlah merupakan rekaan semata-mata, malahan ia adalah sunah yang perlu diikuti. Ayat-ayat al-Qur'an dari awal hingga akhir telah ditulis sejak zaman Rasulullah s.a.w. lagi. Di peringkat awal, ayat-ayat al-Qur'an yang ditulis itu tersimpan berselerak di merata tempat di kalangan para Sahabat r.a.¹

Proses pengumpulan dan penyimpanan al-Qur'an pada satu tempat bermula pada awal dekad pemerintahan Khalifah Abū Bakr al-Siddīq r.a. Usaha ini dibuat kerana beliau merasa khuatir akan kehilangan al-Qur'an. Kekhuatiran ini mulai timbul implikasi daripada sebahagian besar dari kalangan hafiz terkorban dalam pertempuran menentang golongan murtad di peperangan Yamāmah, kira-kira pada tahun 12H/634M. Namun begitu, proses pembukuan al-Qur'an secara tersusun belum lagi bermula pada zaman Saidina Abū Bakr al-Siddīq r.a. Apa yang berlaku, beliau telah memulakan inisiatif mengumpulkan ayat-ayat al-Quran yang tertulis pada pelepah-pelapah tamar, kulit-kulit binatang dan batu. Saidina Abū Bakar turut menugaskan Zaid bin Thabit untuk menjalankan kerja mulia ini di mana beberapa orang *huffaz* dipanggil untuk membacakan ayat-ayat al-Quran lalu dibandingkan bacaan tersebut dengan apa yang tertulis pada pelapah tamar tadi. Zaid turut mendengar dengan teliti setiap bacaan al-Quran dan beliau tidak akan mencatat apa-apa kecuali disaksikan oleh dua orang saksi yang mengesahkan keaslian dan ketepatan ayat-ayat tersebut.²

Sewaktu pemerintahan Khalifah 'Uthmān bin 'Affān r.a. terdapat pelbagai bentuk bacaan (*wajh qirā'āt*) ayat-ayat al-Qur'an di kalangan umat Islam. Hal ini berlaku disebabkan oleh beberapa faktor, seperti faktor latar belakang kehidupan yang berbeza pada waktu itu, dan juga suasana pengajaran dan pembelajaran al-Qur'an. Kepelbagaian *wajh qirā'āt* ini menimbulkan pertelingkahan yang meruncing di kalangan umat Islam pada masa itu, di mana masing-masing menganggap bacaan mereka lebih betul, serta menyalahkan bacaan pihak lain. Menyedari masalah ini, Khalifah 'Uthmān r.a. telah mengusahakan supaya al-Qur'an dibukukan secara tersusun.³

¹ Abu 'Abd Allāh al-Zanjani (t.t), *Tarīkh al-Qur'an*, Kaherah: Mu'assasah al-Halabī li al-Nasyr wa al-Tawzī', h. 22.

² *Ibid.* h. 40-42. Lihat juga Abd Rahman I. Doi (1997), *The Science of the Quran*, Kuala Lumpur: Synergy Books International, h. 34.

³ Taha 'Abd al-Ra'ūf Sa'ad (t.t), *'Ulūm al-Qur'ān*, Kaherah: Maktabah al-Azhar li al-Turāth, h. 30.

Proses pembukuan al-Qur'an yang telah diinisiatifkan oleh Khalifah 'Uthmān bin 'Affān tersebut berlaku pada tahun 25H/646M. Tujuannya ialah untuk menyatukan umat Islam supaya berpegang kepada satu bentuk *mushaf*. Sempena dengan usaha yang dilakukan itu, maka *mushaf* al-Qur'an telah diwartakan namanya dengan menggunakan nama Khalifah 'Uthmān, iaitu *Mushaf 'Uthmānī*, dan seterusnya diisytiharkan untuk diterima pakai di kalangan umat Islam seluruhnya.⁴

Jika ditinjau dari aspek kaedah penulisan, iaitu yang disebut *rasm*, *Mushaf 'Uthmānī* mempunyai kaedah tersendiri yang amat berlainan daripada kaedah penulisan bahasa Arab biasa yang dikenali dengan *Rasm Imlā'ī*. Sebagai contohnya ialah kalimah الطَّاعُونَ. Dalam *Rasm Imlā'ī*, kalimah tersebut ditulis الطَّاعُونَ. Secara realitinya, ramai di kalangan umat Islam selepas generasi sahabat r.a., terutama dari kalangan umat Islam yang bukan berbangsa Arab ('*ajam*) akan menghadapi kesulitan dalam pembacaan al-Qur'an. Justeru itu, huruf-huruf al-Qur'an diperlukan suatu bentuk atau kaedah penandaan. Kaedah penandaan atau tanda-tanda yang didapati pada huruf-huruf al-Qur'an itu disebut *dabt*.

Pada peringkat awal, tidak terdapat apa-apa tanda pada huruf-huruf al-Qur'an. Usaha meletakkan tanda-tanda pada huruf al-Qur'an ini mula dilakukan setelah melihat bilangan pemeluk Islam dari kalangan bukan Arab ('*ajam*) semakin meningkat dari semasa ke semasa. Ia dilakukan supaya al-Qur'an mampu dibaca oleh setiap umat Islam yang terdiri daripada pelbagai puak dan keturunan.⁵ Proses penandaan al-Qur'an melalui beberapa peringkat, iaitu bermula dari tanda baris (*ḥarakah*), kemudian diikuti dengan titik huruf, tanda mati (*sukūn*), tanda panjang (*mad*), tanda sabdu (*tasydīd*) dan lain-lain. Tanda baris (*ḥarakah*) telah diilhamkan oleh Abū al-Aswad al-Du'alī (m. 69H)⁶ di awal kerajaan Mu'āwiyah bin Abī Sufyān (660-680H), iaitu pengasas Kerajaan *Banī 'Umawiyah*. Diceritakan bahawa Gabenor Basrah, Ziyād mengarah Abū al-Aswad al-Du'alī supaya meletakkan baris (*ḥarakah*) pada huruf-huruf al-Qur'an agar dapat dibaca dengan betul. Pada mulanya, Abū al-Aswad enggan memberikan kerja sama. Dalam pada itu, Ziyād mencari helah untuk mengubah pendirian Abū al-Aswad al-Du'alī. Seorang lelaki lalu disuruh membaca firman Allah SWT

⁴ 'Abd al-'Aziz bin 'Abd al-Fattāh Qārī (1402H), *al-Taqrīr al-Ilmī 'an Mushaf al-Madīnah al-Nabawīyah*, Madīnah: Mujamma' al-Malik Fahd li Tabā'ah al-Mushaf al-Sharīf, h. 8.

⁵ Al-Zanjānī, *op.cit*, h. 65.

⁶ Beliau adalah salah seorang *tābi'ī* yang mempelajari al-Qur'an dan Bahasa Arab dengan Saidina 'Alī bin Abī Tālib. Merupakan orang yang pertama mengilhamkan baris (*ḥarakah*) al-Quran. Lihat Muhammad Sālim Muḥaysin (1992), *Mu'jam Huffāz al-Qur'an*, Beirut: Dār al-Jabal, h. 64.

(al-Tawbah: 3), *أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ*, dengan meletakkan baris di bawah (*kasrah*) pada *lām* kalimah *ورَسُولُهُ*. Setelah mendengar bacaan yang salah itu, Abū al-Aswad, merasa terpanggil untuk menunaikan permintaan Gabenor Basrah itu demi menjaga kesucian al-Qur'an.

Tanda baris (*ḥarakah*) yang dipelopori oleh Abū al-Aswad al-Du'ālī ini adalah berupa titik yang dikenali dengan *nuqtah Abī al-Aswad al-Du'ālī* (نقطة أبي الأسود الدؤلي). Ia didapati dalam empat keadaan, iaitu: 1) diletakkan satu titik di atas huruf untuk baris di atas (*fathah*), 2) diletakkan satu titik di atas huruf menghala ke hadapan untuk baris di hadapan (*dammah*), 3) diletakkan satu titik di bawah huruf untuk baris di bawah (*kasrah*), dan 4) diletakkan dua titik untuk baris dua (*tanwīn*).⁷ Sebagai contohnya ialah *وَاللَّهُ أَكْبَرُ إِنَّهُ وَحْدٌ* (al-Baqarah 2:173).

Tanda baris (*ḥarakah*) berupa titik ini, kemudiannya berubah kepada bentuk huruf yang dikenali dengan *al-shakl al-muṭawwal* (الشكل المطول), sepertimana yang terdapat dalam *mushaf* sekarang. Idea ini tercetus apabila huruf al-Qur'an diletakkan titik. Terdapat dua jenis titik pada satu huruf, iaitu titik huruf dan titik penanda baris (*ḥarakah*). Ini menyebabkan sebahagian besar orang Islam, terutama dari kalangan yang bukan berbangsa Arab tidak dapat membezakan antara titik huruf dengan titik penanda baris (*ḥarakah*). Dengan itu, ia perlu diubahsuai untuk mengelak dari timbulnya sebarang kekeliruan di kalangan pembaca al-Qur'an. Huruf-huruf yang dijadikan penanda baris itu ialah *alif* (أ), *waw* (و) dan *yā'* (ي). Huruf *alif* dijadikan tanda baris di atas (*fathah*) kerana ia melahirkan huruf *alif* apabila dibaca dengan panjang (*mad*), sementara huruf *waw* pula dijadikan tanda baris di hadapan (*dammah*) kerana ia melahirkan huruf *waw* apabila dibaca dengan panjang (*mad*). Begitu juga huruf *yā'* dijadikan tanda baris di bawah (*kasrah*) kerana ia melahirkan huruf *yā'* apabila dibaca dengan panjang (*mad*). Di samping tanda baris, terdapat juga tanda-tanda lain termasuk tanda mati (*sukūn*), tanda panjang (*mad*) dan tanda sabdu (*tasydīd*). Tanda-tanda tersebut telah diusahakan oleh al-Khalīl bin Ahmad al-Farāhidī (m. 160H)⁸ pada zaman kerajaan *Banī 'Abbāsiyyah*.⁹

⁷ 'Alī Ismā'īl al-Sayyid Hindāwī (1410H), *Jāmi' al-Bayān fī Ma'rifah Rasm al-Qur'ān*, Riyad: Dār al-Furqān, h. 31.

⁸ Beliau seorang pakar *lughah* dan tokoh ulama yang terkemuka. Meninggal dunia pada tahun 170H. Lihat Shams al-Dīn Abī al-Khayr Muḥammad bin Muḥammad bin al-Jazarī (t.t), *Ghāyah al-Nihāyah fī Tabaqāt al-Qurrā'*, Kaherah: Maktabah al-Mutanabbī, h. 275.

⁹ Ahmad Mukhtār 'Umar (1997), *Mu'jam al-Qirā'āt al-Qur'āniyyah*, Bayrūt: Ālam al-Kutub. Jil. 1. Cet. 3, h. 63. Lihat juga al-'Akk Khalīl 'Abd al-Rahmān (1986), *Usūl al-Tafsīr wa Qawā'iduh*, Kaherah: Dār al-Fikr al-'Arabī, h. 458.

Ḍabṭ Mushaf ʿUthmānī: Perkembangan dan Kaitan Dengan Pembangunan Sosial Di Malaysia

Manakala titik huruf pula telah dipelopori oleh Yahyā bin Yaʿmur (m. 90H)¹⁰ atas perintah Gabenor Iraq, al-Hajjāj bin Yūsuf al-Thaqafī sewaktu kerajaan *Banī ʿUmayyah* diterajui oleh Khalifah ʿAbd al-Malik bin Marwān (685-705H).¹¹ Pada tahun 1887M, muncul pula seorang tokoh ulama al-Azhar yang terkemuka, Syaikh Riḍwān bin Muḥammad al-Mukhallātī, dimana dengan kepakarannya beliau berusaha menambah beberapa catatan dan tanda-tanda lain yang sesuai, seperti pembahagian surah kepada *makkī* atau *madani*, bilangan ayat bagi setiap *sūrah*, nombor ayat, bilangan *juzuʿ*, tanda *sajdah*, tanda *saktah*, tanda jenis-jenis *waqf* dan sebagainya.¹² Dalam konteks masyarakat Islam sekarang, al-Qurʿan tidak boleh dibaca dengan betul sekiranya kaedah penulisan (*rasm*) dan penandaan (*ḍabṭ*) tidak difahami dengan baik. Ini kerana *rasm* dan *ḍabṭ* adalah saling berkait rapat dan memerlukan antara satu sama lain, atau dengan lain perkataan *ḍabṭ* berfungsi sebagai pelengkap kepada *rasm*. Misalnya dalam firman Allah Taʿālā وَأَطَعْنَا أَرْسُولًا (al-Aḥzāb 23: 66), di mana kalimah أَرْسُولًا ditulis mengikut kaedah penulisan (*rasm*) *Mushaf ʿUthmānī* dengan penambahan huruf *alīf* selepas *lām* (huruf terakhir) ialah supaya boleh dihentikan (*waqf*) di atas huruf *alīf*. Tanda bulatan membujur (○) di atas huruf *alīf* itu pula, menunjukkan ia tidak berfungsi ketika menyambung bacaan (*waṣl*).

PROSES PENJAGAAN MUSHAF ʿUTHMĀNĪ

Menyedari permasalahan yang timbul akibat kesulitan dari pembacaan al-Qurʿan dan ketidakseragaman kaedah penandaan (*ḍabṭ*), maka kerajaan-kerajaan Islam semenjak dahulu lagi telah memberikan perhatian serius terhadap usaha mengekalkan penggunaan *Mushaf ʿUthmānī* di kalangan masyarakat Islam. Pihak yang berkenaan dalam kerajaan Islam itu juga mengambil tindakan keras ke atas penyelewengan penggunaan *mushaf*, seperti apa yang pernah berlaku dalam abad ke-10 Masihi, di mana seorang qari¹³ telah dijatuhkan hukuman sebat atas kesalahan membaca al-Qurʿan tanpa menggunakan *Mushaf ʿUthmānī*.¹⁴

¹⁰ Beliau adalah seorang tokoh *qirāʿāt* dan lughah yang terkemuka di kalangan generasi *tābīʿī*. Meninggal dunia pada tahun 90H. Lihat al-Bannāʿ. *Ittihāf Fudalāt*, h. 34.

¹¹ Al-Dānī Abū ʿAmrū ʿUthmān bin Saʿīd (t.t), *al-Muqniʿ fī Rasm Mashaf al-Amsār maʿa Kitāb al-Nuqt*, Kaherah: Maktabah al-Kulliyāt al-Azhariyyah, h. 129.

¹² Al-Qādi. *Tarīkh al-Mushaf*, h. 104.

¹³ Qari tersebut ialah Muhammad bin Ahmad bin Ayyūb bin Shanbūdh. Beliau adalah seorang qari yang mempelopori *qirāʿāt shādhah*, iaitu satu bentuk bacaan al-Qurʿan yang bertentangan dengan *Mushaf ʿUthmānī*. Beliau meninggal dunia pada tahun 939M. Lihat juga ʿAbd al-Fattāh al-Qādī (t.t). *al-Qirāʿāt al-Shādhah wa Tawjīhuhā min Lughah al-ʿArab*, Kaherah: Maktabah al-ʿImān, h. 15.

¹⁴ Adam Metz (1967), *Die Renaissance Des Islams*. Terj. Abū Zaydah, Muhammad ʿAbd al-Hādī, Bayrūt: Dār al-Kitāb al-ʿArabī. Jil. 1. Cet. 4, h. 361.

Dalam usaha mempertingkatkan penggunaan *Mushaf‘Uthmānī*, Kerajaan Arab Saudi sebagai contoh telah mengasaskan kompleks percetakan al-Qur’an, iaitu Percetakan Malik Fahd yang dikenali dengan *Mujamma‘ al-Malik Fahd li Tabā‘ah al-Mushaf al-Syarīf*. Percetakan Malik Fahd tersebut merupakan agensi percetakan terbesar di kalangan negara-negara Islam. Ia diasaskan di atas lot tanah seluas, kira-kira 250,000 meter persegi pada tahun 1982, dan dibuka dengan rasminya pada tahun 1984. Kompleks percetakan tersebut mencetak al-Qur’an *Mushaf‘Uthmānī* dengan pembiayaan Raja Malik Fahd untuk tujuan diagihkan kepada umat Islam, terutama umat Islam di negara-negara minoriti Muslim.¹⁵ Di Mesir, satu jawatankuasa atau lujnah, iaitu *Lajnah Taṣḥīḥ al-Qur’an* yang berpusat di Universiti al-Azhar ditubuhkan khusus bagi menyemak *mushaf-mushaf* al-Qur’an yang dihantar dari seluruh dunia untuk disemak bagi tujuan percetakan dan penerbitan supaya tidak berlaku sebarang kesilapan dan penyelewengan terhadap al-Qur’an.¹⁶

Malaysia sebagai sebuah negara, di mana majoriti penduduknya Muslim telah mengambil inisiatif dalam memelihara keaslian *Mushaf‘Uthmānī*. Kerana itu, di Malaysia, didapati hanya *Mushaf‘Uthmānī* sahaja telah diperakui untuk sebarang bentuk cetakan atau penerbitan. Untuk merealisasikan maksud tersebut, usaha yang sama turut disokong oleh kerajaan-kerajaan negeri. Hasil daripada itu, pusat-pusat pengajian dan institusi-institusi tahfiz al-Qur’an ditubuhkan di setiap negeri. Di samping itu, kerajaan-kerajaan negeri juga berusaha mengatur program-program, kursus dan bengkel berkaitan kaedah penulisan (*rasm*) dan kaedah penandaan (*dabt*) *Mushaf‘Uthmānī* di peringkat negeri dari semasa ke semasa. Manakala pihak Jabatan Agama Islam Negeri pula, telah mengeluarkan arahan kepada masjid-masjid supaya membekal serta menggunakan *Mushaf‘Uthmānī* sahaja dan *mushaf-mushaf* lain tidak digalakkan penggunaannya.¹⁷ Di Negeri Terengganu umpamanya, usaha ke arah memartabatkan penggunaan *Mushaf‘Uthmānī* digiatkan dari semasa ke semasa. Penubuhan Maahad Tahfiz al-Qur’an Negeri Terengganu (MTANT) di Kampung Padang Midin, Marang adalah antara peranan yang dimainkan oleh Kerajaan Terengganu ke arah tersebut. Di samping Maahad Tahfiz, Kerajaan Terengganu juga mengadakan beberapa siri kursus. Antaranya ialah *Kursus Kaedah Penulisan al-Qur’an Rasm Uthmani Peringkat Negeri Terengganu*. Kursus tersebut telah diadakan pada 8 Ogos 1991 di Dewan

¹⁵ *Risālah Mujamma‘ al-Malik Fahd liTabā‘ah al-Mushaf al-Sharīf*. (t.t), Madīnah: al-Amānah al-‘Āmmah, h. 2-7.

¹⁶ ‘Abd al-Fattah al-Qādī (t.t), *Tārīkh al-Mushaf*. Terj. Ismail bin Mohd Hassan Kuala Terengganu: Yayasan Islam Terengganu, h. 103-104.

¹⁷ *Buku Panduan Rasm Uthmani* (1996), Kuala Lumpur: Lembaga Pengawalan dan Pelesenan Percetakan Teks al-Qur’an, KDN. Cet. 1, h. 6.

Ḍabṭ Muṣḥaf ‘Uṯmānī: Perkembangan dan Kaitan Dengan Pembangunan Sosial Di Malaysia Konvensyen, Wisma Darul Iman, Kuala Terengganu, yang dianjurkan dengan kerjasama Lembaga Teks al-Qur’an, Kementerian Dalam Negeri (KDN) dan Jabatan Hal Ehwal Agama Terengganu (JHEAT). Selain itu, Jabatan Hal Ehwal Agama Terengganu (JHEAT) dan Yayasan Islam Terengganu (YIT) turut memainkan peranan untuk memastikan penggunaan al-Qur’an *Muṣḥaf ‘Uṯmānī* di kalangan masyarakat menjadi semakin meluas. Jabatan Hal Ehwal Agama Terengganu (JHEAT) pada 18-22 Julai 1995 umpamanya, telah menganjurkan satu kursus, iaitu *Kursus Peningkatan Tilawah Guru-Guru Sekolah Menengah Agama Negeri Terengganu*. Manakala Yayasan Islam Terengganu (YIT) pula, telah mengadakan bengkel, iaitu *Bengkel Teknik Pengajaran al-Qur’an*. Bengkel ini diadakan pada 1 Jun 1996. Yayasan Islam Terengganu (YIT) juga berusaha mencetak al-Qur’an *Muṣḥaf ‘Uṯmānī* untuk diagih dan dijual kepada masyarakat Islam. Atas kesedaran ini, Kerajaan Terengganu juga mengadakan beberapa pameran berkaitan al-Qur’an *Muṣḥaf ‘Uṯmānī*, seperti *Pameran al-Qur’an Muṣḥaf ‘Uṯmānī* yang berlangsung pada 17 Febuari hingga 17 Mac 2002 di Muzium Negeri, Kuala Terengganu.¹⁸

DEFINISI *ḌABṬ*

Perkataan *Ḍabṭ* adalah nama terbitan daripada kata dasar *Ḍabṭa* (ضبط يضبط ضبط) (*Ḍabṭa yadḅitu Ḍabṭan*). Menurut Muḥyī al-Dīn Sābir, *Ḍabṭ* memberi maksud suatu penjagaan yang optimum.¹⁹ ‘Alī al-Dabā‘, mentakrifkan *Ḍabṭ* ialah suatu tanda yang melambangkan hukum-hukum al-Qur’an.²⁰ Muhammad Sālim Muḥaysin pula, menyifatkan *Ḍabṭ* sebagai satu disiplin ilmu berkaitan kaedah penandaan huruf al-Qur’an.²¹ *Ḍabṭ* juga diertikan suatu tanda yang menunjukkan bunyi huruf dari segi baris (*ḥarakah*), mati (*sukūn*), panjang (*mad*), sabdu (*tasydīd*), berhenti (*waqf*) atau menyambung (*waṣṭ*).²² Daripada definisi di atas, *Ḍabṭ* merupakan satu disiplin ilmu berkaitan penandaan huruf al-Qur’an berasaskan hukum sama ada dari sudut tajwid mahupun bentuk bacaan (*wajḥ qirā’āt*).

¹⁸ Kebanyakan kursus, seminar dan pameran di atas dihadiri oleh penulis.

¹⁹ Muḥyī al-Dīn Sābir (1999), *al-Mu‘jam al-‘Arabī al-Asāsī*, t.tp.: al-Munazzamah al-‘Arabiyyah li al-Tarbiyyah wa al-Thaqāfah wa al-Ulūm, h. 762.

²⁰ Al-Dabā‘, *Samīr al-Ṭālibīn*, h. 109.

²¹ Muḥaysin (1989), *Irshād al-Ṭālibīn ilā Ḍabṭ al-Kitāb al-Mubīn*, Kaherah: Maktabah al-Azhariyyah li al-Turāth, h. 4.

²² Awang Embun bin Omar al-Bashar, *Himpunan Tajwid al-Qur’an al-Karim*, h. 184.

Istilah *Ḍabṭ Mushaf ‘Uthmānī*

Dalam *Mushaf ‘Uthmānī* terdapat beberapa istilah *ḍabṭ* yang menunjukkan hukum bacaan al-Qur’an. Istilah-istilah tersebut dibahagikan sebagaimana berikut:

● Tanda Baris (*Ḥarakah*)

Baris (*ḥarakah*) yang dimaksudkan ialah suatu tanda yang melahirkan bunyi huruf. Ia terbahagi kepada tiga, iaitu baris di atas (*fathah*), baris di bawah (*kasrah*) dan baris di hadapan (*ḍammah*). Tanda baris di atas (*fathah*) ialah (َ). Ia ditempatkan di atas huruf yang melahirkan bunyi (‘ā’), seperti ب. Tanda baris di bawah (*kasrah*) ialah (ِ). Ia ditempatkan di bawah huruf yang melahirkan bunyi (‘ī’), seperti پ. Manakala tanda baris di hadapan (*ḍammah*) pula ialah (ْ). Ia ditempatkan di atas huruf yang melahirkan bunyi (‘ū’), seperti ب.

● Tanda Baris Dua (*Tanwīn*)

Tanwīn ialah baris dua. Baris pertama melambangkan bunyi huruf, manakala baris kedua pula melambangkan *nūn* mati (*nūn sākinah*). Ia melahirkan bunyi (*tan*) jika berbaris di atas (*fathah*), seperti (َ). Manakala berbaris di bawah (*kasrah*) pula, ia melahirkan bunyi (*ten*), seperti (ِ) atau melahirkan bunyi (*ton*) apabila didapati berbaris di hadapan (*ḍammah*), seperti (ْ). Terdapat tiga bentuk tanda *tanwīn* yang digunakan dalam *Mushaf ‘Uthmānī*, iaitu 1) *Tanwīn Tarkīb* (تركيب), 2) *Tanwīn Tatābu‘* (تتابع), dan 3) *tanwīn* berbentuk huruf *Mīm* Bersaiz Kecil (م).²³ Tiap-tiap satunya diletakkan di tempat yang khusus. *Tanwīn Tarkīb* ialah tanda baris (*ḥarakah*) dan tanda *nūn* mati (*nūn sākinah*) bertindihan yang sama panjangnya dan ia terdapat dalam dua bentuk. Pertama, bentuk (َ) untuk baris di atas (*fathah*), seperti أَجْرًا عَظِيمًا (al-Nisā’ 4: 74) dan baris di bawah (*kasrah*), seperti سَيِّئًا عَلِيمًا (al-Ankabūt 26: 62). Kedua, bentuk (ِ) untuk baris di hadapan (*ḍammah*). Contohnya ialah عَذَابٌ أَلِيمٌ (Ibrāhīm 14: 22). *Tanwīn Tatābu‘* pula ialah tanda baris (*ḥarakah*) dan tanda *nūn* mati (*nūn sākinah*) berturutan, di mana ia mempunyai dua bentuk. Pertama, bentuk (َ) untuk baris di atas (*fathah*), seperti غَفُورًا رَّحِيمًا (al-Nisā’ 4: 23) dan baris di bawah (*kasrah*), seperti يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ يَوْمٌ (al-Nisā’ 4: 42). Kedua, bentuk (ِ) untuk baris di hadapan (*ḍammah*). Contohnya, غَفُورٌ رَّحِيمٌ (al-Mumtahanah 60: 7). *Mīm* Bersaiz Kecil (م) pula, didapati dalam dua keadaan. Pertama, ia diletakkan di atas huruf mengiringi tanda baris (*ḥarakah*) jika berbaris di atas (*fathah*), seperti سَمِيعًا بَصِيرًا (al-Nisā’ 4: 58) dan di hadapan

²³ Muḥaysin, *Irshād al-Tālibīn*. h. 11.

(*dammah*), seperti عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (Āli 'Imrān 3: 119). Kedua, ia diletakkan di bawah huruf jika berbaris di bawah (*kasrah*), seperti شَعْنٌ بِعَدَاهَا (al-Kahf 18: 76).²⁴

● Tanda Mati (*Sukūn*)

Tanda mati (*sukūn*) yang digunakan dalam *Mushaf 'Uthmānī* ialah (◌ْ). Ia adalah kepala huruf *hā'* (ح) yang diringkaskan daripada (استرح) yang bermaksud berehat atau tidak bergerak,²⁵ seperti نَعِيدُ (al-Fātihah 1: 5).

● Tanda Sabdu (*Tasydīd*)

Tasydīd adalah tanda untuk menyatakan bunyi yang berangkap atau sabdu.²⁶ Tanda *tasydīd* berupa kepala *shīn* (ش), dan bentuknya ialah (س) ringkasan perkataan (شديد) yang bermaksud menekan atau menguat. Tanda ini terdapat dalam dua keadaan, iaitu 1) huruf bersabdu (*musyaddad*) diletakkan tanda (س) pada bahagian atas berdekatan huruf, sementara tanda baris (*ḥarakah*) diletakkan di atas tanda *tasydīd* jika berbaris di atas (*fathah*) dan di hadapan (*dammah*), seperti رَبُّ رَبُّ رَبُّ, dan 2) huruf bersabdu (*musyaddad*) diletakkan tanda (س) di atas huruf, sementara tanda baris (*ḥarakah*) diletakkan di bawah huruf jika berbaris di bawah (*kasrah*), seperti رَبُّ.²⁷

● Tanda Panjang (*Mad*)

Mad bererti memanjang atau melanjutkan suara.²⁸ Tanda panjang (*mad*) adalah berbentuk garisan lintang yang agak meninggi sedikit di bahagian hujungnya. Ia adalah diambil daripada perkataan (مد) yang bermaksud panjang. Bentuknya ialah (◌̄). Tanda ini diletakkan pada huruf *mad*, iaitu *alīf* (أ), seperti شَاءَ (al-Baqarah 2: 20), *yā'* (ي), seperti رَبِّكَ أَنْزَلْنَا (al-Fajr 89: 15) dan *waw* (و), seperti قَالُوا يَا مَعْشَرَ الْفِتْرِ (al-Baqarah 2: 14). Jika didapati huruf *mad* dibuang (*mahzūf*) daripada tulisannya, maka huruf tersebut perlu ditulis semula dengan saiz yang lebih kecil (*Ilḥāq*) dan diletakkan tanda *mad* di atasnya. Contohnya, kalimah شُفَعْتُمْ (Yūnus 10: 18). Begitu juga pada *mad ṣilah* (*ḍamīr*), seperti تَأْوِيلَهُ إِلَّا أَنَّهُ (Āli 'Imrān 3: 7).²⁹

²⁴ *Ibid.*, h. 11.

²⁵ Al-Ḍabā', *Samīr al-Tālibīn*, h. 139.

²⁶ *Kamus Dewan* (1994), Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, h. 1382.

²⁷ Muḥaysin, *Irshād al-Tālibīn*, h. 19.

²⁸ Aidrus bin Abdul Kadir (1983), *Pedoman Membaca Qur'an*, Kuala Terengganu: Jabatan Hal Ehwal Agama Terengganu (JHEAT), h. 21.

²⁹ Al-Ḍabā', *Samīr al-Tālibīn*, h. 142-147.

● Tanda *Hamzah Waṣl*

Hamzah waṣl ialah *hamzah* yang tidak disebut ketika menyambung (*waṣl*), disebut ketika memulakan bacaan (*ibtidā'*).³⁰ Tanda *Hamzah waṣl* ialah kepala huruf *sād* (ص), ringkasan perkataan (وصل) bermaksud menyambung. Bentuknya ialah (ص), diletakkan di atas huruf *alif* (ا). Contohnya ialah قَالَ أَهَيُّوْا (al-'A'rāf 7: 24).³¹

● Tanda *Ilhāq*

Ilhāq ialah menulis semula huruf yang dibuang (*maḥzūf*) dengan saiz yang lebih kecil.³² Tanda *ilhāq* berbentuk huruf *alif* (ا), *yā'* (ي), *waw* (و) dan *nūn* (ن). Contohnya ialah حَفِظْتِ (al-Nisā' 4: 34), تُحْيِي - وَتُحْيِي (al-Tawbah 9: 116), اَلْغَاوُونَ (al-Shu'arā' 26: 224) dan تُحْيِي (al-Anbiyā' 21: 88). Namun ulama *rasm* dan *ḍabt*, seperti Abū 'Amrū al-Dānī, Abū Dāwūd dan lain-lain bersependapat tanda *ilhāq* dikecualikan dalam dua situasi, iaitu: 1) *alif* yang dibuang daripada *Lafz al-Jalālah*, iaitu اَللَّهِ bertujuan membezakannya dengan *lafz* اَللَّهِ (al-Najm 53 :19), iaitu nama berhala terbesar masyarakat jahiliah zaman dahulu, dan 2) huruf yang dibuang (*maḥzūf*) pada penghujung kalimah dan selepasnya huruf mati, seperti إِذَا دَعَانِ (al-Baqarah 2: 186) bertujuan membolehkan berhenti (*waqf*) di atas huruf *nūn*.³³

● Tanda Huruf Tambahan (*Zā'idah*)

Dalam *Rasm 'Uthmānī* terdapat huruf tambahan pada beberapa kalimah. Tanda huruf tambahan terdapat dua jenis, iaitu: 1) bulatan kecil (●), dan 2) bulatan membujur (◐). Bulatan kecil (●) yang terletak di atas huruf menunjukkan ia tidak berfungsi ketika menyambung (*waṣl*) dan berhenti bacaan (*waqf*), seperti يَتَأَوَّلِي (al-Baqarah 2: 179). Bulatan membujur (◐) yang terletak di atas huruf pula, menunjukkan ia tidak berfungsi semasa menyambung (*waṣl*), dan berfungsi sebagai huruf *mad* ketika berhenti bacaan (*waqf*). Contohnya ialah kalimah اَلْمَسِيحِ (al-Ahzāb 33: 67).³⁴

³⁰ Mahadi Dahlan al-Hafiz (t.t), *Kaedah Resam Uthmani Dalam al-Qur'an*, Kuala Lumpur: Imalah Enterprise, h. 76.

³¹ Muḥaysin, *Irshād al-Tālibīn*, h. 29.

³² Abdul Kadir Leong (1989), *Istilah Tanda al-Qur'an Tulisan Rasm Othmani*, Subang Jaya: Hilal Enterprise, h. 4.

³³ Muḥaysin, *Irshād al-Tālibīn*, h.33.

³⁴ *Ibid.*, h. 37-39.

● **Tanda Hamzah Tashīl**

Hamzah Tashīl ialah *hamzah* yang tidak jelas sebutannya, iaitu suatu bunyian di antara *hamzah* dan *alif*. Tanda *Hamzah Tashīl* berbentuk bulatan tumpat (●). Ia terletak di atas huruf *alif*. Contohnya ialah ءَأْتَجِمِي (Fussilat 41: 44).³⁵

● **Tanda Imālah**

Imālah ialah suatu bunyian yang hampir serupa dengan baris di bawah (*kasrah*). Tanda *Imālah* berbentuk empat persegi yang berlubang (◊), dan ia terletak di bawah huruf *yā*'. Contohnya ialah حَجْرِنَهَا (Hūd 11: 41).³⁶

● **Tanda Ishmām**

Ishmām ialah suatu bunyian huruf di antara mati (*sukūn*) dan baris di hadapan (*dammah*). Tanda *Ishmām* berbentuk empat persegi yang berlubang (◊), dan ia terletak di sebelah atas antara dua huruf. Contohnya ialah يَا يُوسُفُ (Yūsuf 12: 11).³⁷

● **Tanda Izhār**

Izhār dari sudut bahasa ialah menyata atau menjelaskan.³⁸ Dari sudut istilah pula ialah menyebut *makhraj* huruf mati (*sākin*) dengan jelas.³⁹ Tanda *Izhār* dapat dikenal pasti melalui dua cara, iaitu: 1) terdapat tanda mati (*sukūn*) di atas huruf yang mati (*sākinah*). Contohnya ialah فَمَنْ عَفِيَ (al-Baqarah 2: 178), 2) terdapat tanda *tanwīn tarkīb* (◌ - ◌) pada huruf berbaris dua (*munawwanah*). Contohnya ialah عَذَابٌ عَظِيمٌ (al-Mā'idah 5: 33), فَسَادًا أُنْ (al-Mā'idah 5: 33) dan جَنَفٍ أَوْ (al-Mā'idah 5: 33).⁴⁰

● **Tanda Idghām**

Idghām dari segi bahasa ialah memasukkan suatu ke dalam suatu.⁴¹ Manakala dari segi istilah pula, ialah memasukkan huruf yang mati (*sākin*) ke dalam huruf berbaris (*mutaḥarrik*) yang selepasnya.⁴² Ia terbahagi kepada dua jenis, iaitu

³⁵ Abdul Kadir Leong, *Istilah Tanda al-Qur'an*, h. 6-7.

³⁶ *Panduan Membaca al-Qur'an Rasm Uthmani dan Kelebihannya*, Kuala Lumpur: Bahagian Hal Ehwal Islam, h. 13.

³⁷ Cara menyebutnya ialah memuncungkan bibir bagi mengisyaratkan baris di hadapan (*dammah*). Lihat Abdul Kadir Leong, *Istilah Tanda al-Qur'an*, h. 7.

³⁸ Muhammad Idris Ab. Rauf al-Marbawi (t.t), *Kamus al-Marbawī*, Kaherah: Matba'ah Mustafā al-Bānī al-Halabī wa 'Awlāduh, h. 384.

³⁹ Mahadi Dahlan, *Kaedah Resam Uthmani Dalam al-Qur'an*, h. 13.

⁴⁰ *Ibid.*, h. 14-15.

⁴¹ *Al-Munjid fi al-Lughah wa 'A'lām*, h. 217.

idghām kamīl (إدغام كامل)⁴³ dan *idghām nāqis* (إدغام ناقص).⁴⁴ Tanda *idghām kamīl* dapat diketahui melalui dua cara, iaitu 1) tidak terdapat tanda mati (*sukūn*) di atas huruf yang mati (*sākinah*), sementara huruf selepasnya pula, terdapat tanda sabdu (*tasydīd*). Contohnya ialah لَنْ تَدَّخُلَهَا (al-Mā'idah 5: 22) dan يُذَرِّكُمْ (al-Nisā' 4: 78), dan 2) terdapat tanda *tanwīn tatābu'* (و - ى) di atas huruf berbaris dua (*munawwanah*), sementara huruf yang selepasnya pula didapati tanda sabdu (*tasydīd*). Contohnya ialah رَزَقًا لَكُمْ (al-Baqarah 2: 22) dan غَفُورٌ رَّحِيمٌ (al-Mumtahanah 60: 7). Manakala *idghām nāqis* pula, dapat dikenal pasti melalui dua cara, iaitu 1) tidak terdapat tanda mati (*sukūn*) di atas huruf yang mati (*sākinah*), sementara huruf selepasnya pula tidak terdapat tanda sabdu (*tasydīd*), seperti مَنْ يَقُولُ (al-Baqarah 2: 8) dan أُحْطُ (al-Naml 27: 22), dan 2) terdapat tanda *tanwīn tatābu'* (و - ى) di atas huruf berbaris dua (*munawwanah*), manakala huruf yang berikutnya tidak didapati tanda sabdu (*tasydīd*), seperti فَرِيضَةً وَمِمَّا يُغْتَوْهُنَّ (al-Baqarah 2: 236) dan عَدُوٌّ وَكَفْرٌ (al-Baqarah 2: 36).⁴⁵

● Tanda *Ikhfā'*

Ikhfā' dari sudut bahasa ialah menutup atau menyembunyikan sesuatu.⁴⁶ Dari sudut istilah pula ialah menyebut huruf yang mati (*sākin*) atau baris dua (*tanwīn*) dengan suatu bunyian antara *idghām* dan *izhār* tanpa bersabdu (*tasydīd*), serta kekal dengunnya.⁴⁷ Tanda *ikhfā'* adalah sama seperti tanda *idghām nāqis*, di mana ia dapat dikenali melalui dua cara, iaitu 1) tiada tanda mati (*sukūn*) di atas huruf yang mati (*sākinah*), sementara huruf selepasnya tidak mempunyai tanda sabdu (*tasydīd*), seperti مَنْ كَانَ (al-Zāriyāt 51: 35), dan 2) terdapat tanda *tanwīn tatābu'* (و - ى) di atas huruf berbaris dua (*munawwanah*) dan huruf

⁴² Mahadi Dahlan, *op.cit.*, h. 15.

⁴³ *Idghām Kāmīl* ialah memasukkan sepenuhnya huruf yang mati ke dalam huruf berbaris selepasnya. Lihat H.A. Nawawi Ali (1983). *Pedoman Membaca al-Qur'an*, Jakarta: Mutiara. h. 73. Lihat juga al-Ḍabā', *Samīr al-Tālibīn*, h. 184.

⁴⁴ *Idghām Nāqis* ialah memasukkan sebahagian daripada huruf yang mati ke dalam huruf berbaris selepasnya. Lihat juga H.A. Nawawi Ali, *Pedoman Membaca al-Qur'an*, h. 73.

⁴⁵ Al-Ḍabā', *Samīr al-Tālibīn*, h. 184.

⁴⁶ *Al-Munjid fī al-Lughah wa al-A'lām*, h. 189.

⁴⁷ Awang Embun, *Himpunan Tajwid al-Qur'an*, h. 12.

berikutannya tiada tanda sabdu (*tasydīd*), seperti *يَوْمًا كَانَ* (al-‘Insān 76: 7) dan *مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ* (al-Baqarah 2: 10).⁴⁸

● Tanda *Iqlāb*

Iqlāb dari sudut bahasa ialah memaling, mengubah atau menukar sesuatu kepada sesuatu.⁴⁹ Manakala dari sudut istilah pula, ialah menukar bunyi huruf *nūn* mati (*nūn sākinah*) atau baris dua (*tanwīn*) kepada bunyi huruf *mīm*, serta kekal denggunya.⁵⁰ Tanda *iqlāb* dapat dikenal pasti melalui dua cara, iaitu 1) terdapat huruf *Mīm* Bersaiz Kecil (م) di atas huruf *nūn* mati (*nūn sākinah*). Contohnya ialah *فَمَنْ يَدَّلُهُ*, (al-Baqarah 2: 181), dan 2) terdapat huruf *Mīm* Bersaiz Kecil (م) mengiringi tanda baris (*ḥarakah*). Contohnya ialah *عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ* (Yunus 10: 36).⁵¹

● Tanda *Saktah*

Saktah dari sudut bahasa membawa maksud diam atau berhenti.⁵² Dari sudut istilah pula, ialah menghentikan bacaan tanpa bernafas, serta meneruskannya.⁵³ Tanda bagi *Saktah* ialah huruf *Sīn* Bersaiz Kecil (س). Ia terletak di atas huruf yang terakhir pada sesuatu kalimah, seperti *وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ* (al-Qiyāmah 75: 27).⁵⁴

● Tanda *Waqf*

Waqf dari sudut bahasa ialah berdiri atau berhenti.⁵⁵ Manakala dari sudut istilah pula, ialah berhenti serta bernafas.⁵⁶ Ulama tajwid membahagikan *waqf* kepada beberapa jenis, seperti *Waqf Lāzīm*, *Waqf Jā’iz*, *Waqf ‘Awlā*, *Wasl ‘Awlā* dan *Waqf Mamnū’*. Dalam *Mushaf^c Uthmānī*, jenis-jenis *waqf* tersebut didapati mempunyai simbol atau tanda-tanda tersendiri. Simbol atau tanda-tanda yang dimaksudkan ialah sepertimana di bawah:⁵⁷

⁴⁸ Al-Ḍabā’^c, *Samīr al-Tālibīn*, h. 189.

⁴⁹ Al-Marbawī, *Kamus al-Marbawī*, h. 150.

⁵⁰ Awang Embun, *Himpunan Tajwid al-Qur’an*, h. 13.

⁵¹ Al-Ḍabā’^c, *Samīr al-Tālibīn*, h. 189.

⁵² Al-Bustānī, *Munjid al-Tullāb*, h. 325.

⁵³ Abdul Kadir Leong, *Istilah Tanda al-Qur’an*, h. 7.

⁵⁴ *Panduan Membaca al-Qur’an Rasm Uthmani*, h. 14.

⁵⁵ Al-Bustānī, *Munjid al-Tullāb*, h. 935.

⁵⁶ Mahadi Dahlan, *Kaedah Resam Uthmani*, h. 83.

⁵⁷ ^cAbdul ^cAziz Qārī. *al-Taqrīr al-Ilmi*, h. 51.

i. **Tanda Waqf Lāzīm**

Tanda bagi *waqf* ini berbentuk huruf *Mīm* Bersaiz Kecil (م). Ia terletak di atas huruf yang terakhir pada suatu kalimat. Tanda ini menunjukkan kemestian berhenti (*waqf*). Contohnya ialah فَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِ قَوْلُهُمْ (Yāsin 36: 76).

ii. **Tanda Waqf Jā'iz**

Tanda *waqf* ini berbentuk huruf *jīm* (ج). Ia terletak di atas huruf yang terakhir pada suatu kalimat. Tanda ini menunjukkan harus berhenti (*waqf*) atau menyambung bacaan (*waṣl*) pada tempat ini. Contohnya ialah لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ (Āli 'Imrān 3: 92).

iii. **Tanda Waqf 'Awlā**

Tanda bagi *waqf* ini ialah (ق). Ia terletak di atas huruf yang terakhir pada suatu kalimat. Tanda ini menunjukkan berhenti bacaan (*waqf*) pada kalimat tersebut adalah lebih diutamakan daripada meneruskan bacaan (*waṣl*). Contohnya ialah مَا دُمْتُمْ حُرُمًا (al-Mā'idah 5: 96).

iv. **Tanda Waṣl 'Awlā**

Tanda bagi *waqf* ini ialah (ص). Ia terletak di atas huruf yang terakhir pada suatu kalimat. Tanda ini menunjukkan, adalah lebih diutamakan menyambung (*waṣl*) daripada berhenti bacaan (*waqf*), seperti

وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرُّكُمْ (al-An'ām 6: 3).

v. **Tanda Waqf Mamnū'**

Tanda *waqf* ini ialah (ل). Ia terletak di atas huruf yang terakhir pada sesuatu kalimat. Tanda ini menunjukkan larangan berhenti bacaan (*waqf*) pada tempat ini, seperti أَهْوَاءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ (al-An'ām 6: 56).

DABT: PERMASALAHAN DAN KAITANNYA DENGAN PEMBANGUNAN SOSIAL UMAT ISLAM

Umat Islam pada era permulaan telah memberikan sumbangan besar terhadap usaha memelihara kesinambungan kitab Allah yang mulia ini. Antara sumbangan mereka yang menjadi warisan generasi umat Islam kebelakangan ini ialah kaedah penulisan (*rasm*) dan kaedah penandaan (*dabt*) al-Qur'an. Ini merupakan satu usaha pengemaskinian dan pemurnian bagi menjaga keaslian al-Qur'an. Sekiranya usaha pengemaskinian dan pemurnian ini tidak dilakukan oleh generasi terdahulu, sudah tentu keaslian al-Qur'an tidak dapat dikekalkan sehingga ke hari ini.⁵⁸ Oleh yang demikian,

⁵⁸ Abdullah Bukhari bin Abdul Rahim (2001). 'Seni Bilangan Ayat-ayat al-Qur'an' dlm. *Jurnal Darul Quran*, Kuala Lumpur: Darul Quran, JAKIM. Bil. 7, h. 9.

Dabṭ Mushaf ‘Uthmānī: Perkembangan dan Kaitan Dengan Pembangunan Sosial Di Malaysia
rasm dan *dabṭ* al-Qur’an merupakan disiplin ilmu yang begitu penting untuk kegunaan umat Islam semasa. Amatlah tidak wajar jika seseorang Muslim tidak mengetahui ilmu berkaitan kaedah penulisan dan kaedah penandaan al-Qur’an tersebut.⁵⁹ Pada masa sekarang, menurut ‘Abd al-Fattāh al-Qādi, pengetahuan meletak titik, baris dan tanda-tanda yang sesuai pada *mushaf* al-Qur’an adalah wajib. Ini kerana ia dapat memberikan kemudahan untuk pembacaan al-Qur’an, serta pengawalannya daripada sebarang kesalahan dan penyelewengan terhadap al-Qur’an.⁶⁰

Sejak akhir-akhir ini, didapati disiplin ilmu al-Qur’an, terutama kaedah penulisan dan kaedah penandaan telah menjadi asing di kalangan masyarakat Islam sendiri, dan orang yang menguasai disiplin ilmu tersebut semakin berkurangan. Ini menyebabkan bidang ilmu ini hampir dipinggirkan daripada perbincangan ilmiah di peringkat akademik.⁶¹ Keadaan ini telah memberikan ruang kepada agensi-agensi percetakan di negara-negara bukan Islam, seperti Jerman, India, Thailand dan lain-lain, mencetak *Mushaf* al-Qur’an untuk tujuan komersial tanpa sebarang semakan dan pembetulan terlebih dahulu. Sebahagian daripada al-Qur’an yang dicetak di negara tersebut tidak terlepas daripada kesalahan, khususnya dari aspek *rasm* dan *dabṭ*.⁶²

*Mushaf Qur’ān Majīd*⁶³ adalah antara *mushaf* yang dianggap salah dari sudut kaedah penulisan dan kaedah penandaan. Apa yang jelas, *mushaf* yang mengandungi kesalahan tersebut masih lagi digunapakai dengan meluas di kalangan masyarakat Islam negara ini. Di Negeri Terengganu sebagai contoh, masih ramai di kalangan masyarakat Islam mengguna pakai *Mushaf Qur’ān Majīd* yang terdapat banyak kesalahan dari sudut *rasm* dan *dabṭ* ini. Ini dapat dibuktikan dengan kewujudan *Mushaf Qur’ān Majīd* di kebanyakan rumah, surau, kelas pengajian al-Qur’an dan kedai-kedai buku di seluruh daerah Negeri Terengganu. Bahkan boleh dikatakan *Mushaf Qur’ān Majīd* ini

⁵⁹ Awang Embun bin Omar al-Bashar (2001), *Himpunan Tajwid al-Qur’an al-Karim*, Kota Bharu: Pustaka Aman Press, h. 184.

⁶⁰ Al-Qādi. *Tārīkh al-Mushaf*. 100.

⁶¹ Lihat juga Kamuruddin bin Zakaria (2001), ‘Kata Pengantar Ketua Editor’ dlm. *Jurnal Darul Quran*, Bil 7. Beliau adalah Pengetua Darul Quran dan juga bekas Imam Masjid Negara.

⁶² Lihat Abdul Kadir Leong (2001), *Tajwid al-Qur’an Rasm Uthmani*, Kuala Lumpur: Pustaka Salam, h. 97. Lihat juga Qāri. *al-Taqrīr al-Ilmī*. 18. Lihat juga Buku Aturcara Kursus Penulisan al-Qur’an Rasm Uthmani Negeri Terengganu 1991, h. 1.

⁶³ *Qur’ān Majīd* merupakan di antara *mushaf* yang tersenarai dalam kategori *Mushaf Imlā’ī*. Ia diterbitkan oleh Maktabah wa Matba‘ah ‘Abd Allāh wa ‘Awlāduh dan dipercayai dicetak di India. *Mushaf* ini telah diguna pakai oleh kebanyakan masyarakat Islam di Malaysia.

terdapat di hampir semua masjid di Negeri Terengganu.⁶⁴ Menurut Penyelaras Kelas Pengajian Semasa di Maahad Tahfiz al-Qur'an Negeri Terengganu (KPSMT), kesilapan dari aspek *rasm* dan *dabt* ayat-ayat al-Qur'an yang terdapat dalam *Mushaf Qur'an Majid* itu, boleh mengakibatkan kesalahan pembacaan al-Qur'an, khususnya dari aspek tajwid.⁶⁵ Ini terbukti hasil ujian bacaan dengan menggunakan *Mushaf Qur'an Majid* yang dilakukan ke atas 165 orang responden kajian yang dipilih daripada murid Kelas Pengajian Semasa di Maahad Tahfiz al-Qur'an Negeri Terengganu (KPSMT), didapati seramai 136 orang (68.0 peratus) yang membaca salah, berbanding hanya 64 orang (32.0 peratus) sahaja yang dapat membaca dengan betul.⁶⁶

Satu perkara yang perlu ditonjolkan di sini ialah kesalahan-kesalahan teks al-Qur'an dari sudut penulisan dan penandaan dalam *Mushaf Qur'an Majid* ini juga telah berlaku di tempat-tempat yang lain, seperti dalam kitab tafsir *Pimpinan al-Rahman Kepada Pengertian al-Qur'an* (1983), stiker, tulisan khat hiasan, *software komputer*, cakra padat ataupun kalimah *lafz al-jalalah* (الله) yang menjadi lambang kebanggaan Negeri Terengganu yang terletak di atas Bukit Besar.

Rungutan dan aduan orang ramai terhadap pencemaran teks al-Qur'an, terutama dari aspek *rasm* dan *dabt* telah dibawa kepada Persidangan Majlis Raja-raja Melayu kali ke-129 yang berlangsung pada 8 Februari 1984. Persidangan ini membuahkan satu resolusi supaya suatu peruntukan undang-undang digubal bagi maksud menangani masalah penggunaan *mushaf* al-Qur'an yang menyeleweng dan sekali gus mempertingkatkan tahap penggunaan *Mushaf 'Uthmani* di kalangan masyarakat Islam negara ini. Pada tahun 1986, Kerajaan Malaysia telah menggubal Akta 326, iaitu *Akta Pencetakan Teks al-Qur'an* dan akta tersebut telah diwartakan pada 15 Mei 1986. Kemudiannya diikuti pula dengan penggubalan Akta A 1023, iaitu *Akta Pencetakan Teks al-Qur'an (Pindaan)* 1998, yang diwartakan pada 1 Julai 1998. Akta tersebut mengandungi 25 seksyen yang merangkumi peruntukan pengurusan, pencetakan *mushaf* al-Qur'an, penguatkuasaan dan perkara-perkara berkaitan.⁶⁷ Ekoran daripada Akta 326 tersebut, tiga unit berikut ditubuhkan:⁶⁸

⁶⁴ Engku Alwi bin Engku Ambak (1991), 'Pembacaan al-Qur'an dan Penghayatannya Dalam Masyarakat Islam,' kertas kerja *Kursus Kaedah Penulisan al-Qur'an Rasm Uthmani Peringkat Negeri Terengganu 1991*, h. 18. Beliau adalah bekas Mufti Negeri Terengganu (1988-2000).

⁶⁵ Temu bual dengan Penyelaras KPSMT, Ust. Rudaini Harun pada 17/6/2002 di pejabat Maahad Tahfiz al-Qur'an Negeri Terengganu (MTANT).

⁶⁶ Ujian tersebut dilakukan oleh penyidik dengan bantuan guru-guru KPSMT pada 21/6/2002.

⁶⁷ *Buku Panduan Rasm Uthmani*. h. 3.

⁶⁸ *Ibid.*, h. 3-5.

Dabṭ Mushaf ‘Uthmānī: Perkembangan dan Kaitan Dengan Pembangunan Sosial Di Malaysia

- i. Lembaga Teks al-Qur’an. Ia ditubuhkan pada tahun 1987. Fungsinya ialah menerima dan menimbang permohonan lesen mencetak al-Qur’an atau membatalkan lesen yang telah dikeluarkan.
- ii. Lujnah Tashih al-Qur’an. Lujnah ini mula beroperasi pada tahun 1988, dan berperanan untuk menyemak teks, bahan dan petikan ayat-ayat al-Qur’an.
- iii. Urusetia Lembaga Pengawalan dan Pelesenan Pencetakan al-Qur’an. Ia ditubuhkan pada tahun 1987. Urusetia ini mempunyai bidangkuasa dalam pentadbiran dan pengurusan Lembaga Pengawalan dan Pelesenan Pencetakan Teks al-Qur’an mengikut peruntukan undang-undang yang diwujudkan.

Dengan penubuhan unit-unit tersebut, beberapa perancangan jangka pendek dan jangka panjang turut disusun. Di samping itu, kerajaan juga memperuntukkan kewangan yang mencukupi bagi membiayai program-program yang akan dilaksanakan dari semasa ke semasa. Antara program yang telah dianjurkan, ialah *Kursus Kaedah Penulisan Rasm Uthmani Peringkat Pertama* untuk ahli Lembaga Pengawalan dan Pelesenan Pencetakan al-Qur’an. Kursus ini telah diadakan pada 20-25 Februari 1989, bertempat di Pusat Latihan Belia Antara Bangsa, Bandar Tun Razak, Kuala Lumpur.⁶⁹ Kursus-kursus yang lain juga turut diatur, iaitu bermula daripada program *Penerangan Rasm Uthmani* yang diadakan beberapa kali dalam tempoh setahun, bermula daripada Februari 1989 hingga November 1991. Kursus tersebut diadakan selama satu hari bagi setiap program yang dijalankan. Kemudian pada tahun berikutnya, iaitu pada Disember 1991 hingga November 1994, program *Kursus Rasm Uthmani* pula diadakan. Kursus ini mengambil masa selama dua hari bagi setiap program yang dijalankan, dan disusuli kemudiannya dengan program *Bengkel Modul Perkaderan al-Qur’an Rasm Uthmani* yang mula dilancarkan pada tahun 1995.⁷⁰

Dalam usaha membudayakan penggunaan *Mushaf ‘Uthmānī*, institusi pendidikan tinggi (IPT) turut mengambil bahagian dengan lebih serius dan menarik. Satu seminar, iaitu *Seminar al-Qur’an Peringkat Kebangsaan* telah diadakan pada 24-25 Oktober 2001 di Universiti Sains Malaysia (USM), Pulau Pinang. Seminar tersebut dianjurkan oleh *Islamic Development Management Project (IDMP)*, Bahagian Pengajian Islam (BPI), Pusat Pengajian Ilmu Kemanusiaan, Universiti Sains Malaysia (USM) dengan kerja sama Pejabat Mufti Kerajaan Negeri Pulau Pinang serta Yayasan Dakwah Islam Malaysia (YADIM). Pada 23 Oktober-22 November 2001 pula, satu *Pameran Seni Mushaf al-Qur’an* telah dijayakan oleh universiti yang sama dengan kerja sama Projek al-Quran *Mushaf Malaysia*, Yayasan Restu, Pulau Pinang. Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM) juga telah mengadakan beberapa seminar berkaitan. Antaranya ialah

⁶⁹ *Buku Panduan Rasm Uthmani*, h. 6.

⁷⁰ *Ibid.*, h. 3-6.

Seminar al-Qur'an dan Isu-isu Semasa Peringkat Kebangsaan, anjuran Jabatan Pegajian al-Qur'an dan al-Sunnah, Fakulti Pengajian Islam pada 3-4 September 2002.⁷¹

Melihat kepada fenomena masyarakat Islam hari ini, lebih-lebih lagi dari kalangan mereka yang tidak mampu menguasai Bahasa Arab dengan baik, maka ilmu *ḍabṭ* adalah amat penting dan penggunaannya begitu efektif. Ini adalah kerana ia mempunyai kaitan dengan sebab-sebab berikut:

- i. Bagi mengelak kekeliruan yang mungkin timbul dalam pembacaan al-Qur'an. Dengan itu, ilmu *ḍabṭ* sangat diperlukan agar dapat membezakan antara huruf bersabdu (*musyaddad*) dengan huruf tidak bersabdu (*mukhaffaf*), huruf mati (*sākin*) dengan huruf berbaris (*mutaharrak*), huruf dibaca panjang (*mad*) dengan huruf dibaca pendek (*qasr*) atau *Hamzah Waṣl* dengan *Hamzah Qata'*. Selain itu, *ḍabṭ* juga berfungsi untuk mengenal pasti huruf yang ditambah (*zā'idah*) atau dibuang (*maḥzūf*) daripada struktur kalimah.⁷²
- ii. Dengan mengetahui istilah tanda-tanda atau simbol yang terdapat pada huruf-huruf al-Qur'an, seseorang dapat membaca al-Qur'an dengan betul walaupun kurang mendalami ilmu tajwid.⁷³
- iii. Pengetahuan tentang ilmu *ḍabṭ* juga dapat menghindarkan dari melakukan kesalahan serius dalam pembacaan al-Qur'an.

PENUTUP

Ḍabṭ merupakan kaedah penandaan yang diguna pakai dalam *Mushaf 'Uthmānī* bagi mengenali tanda-tanda berhubung hukum-hukum bacaan al-Qur'an. Ia adalah pelengkap kepada kaedah penulisan (*rasm*). Oleh kerana sebahagian besar masyarakat sekarang tidak mampu menguasai *dhawq* (selera) Bahasa Arab dengan baik, maka dalam konteks pembacaan al-Qur'an, penggunaan *ḍabṭ* adalah begitu efektif. Boleh dikatakan individu Muslim membaca al-Qur'an bergantung kepada kaedah *ḍabṭ* semata-mata. Mengetahui ilmu *ḍabṭ* adalah penting kerana dapat membantu mereka membaca, menulis dan memahami al-Qur'an dengan tepat. Oleh yang demikian memelihara, mengekal dan seterusnya mempertingkatkan penggunaan *Mushaf 'Uthmānī* adalah suatu usaha yang perlu agar tidak berlaku kesilapan dalam penggunaannya di kalangan umat Islam itu sendiri serta tidak ada penyelewengan ke atas penggunaan *Mushaf 'Uthmānī* di kalangan orang bukan Islam di Malaysia dan di dunia Islam umumnya.

⁷¹ Lihat internet. http://www.geocities.com/seminar_aq/, 16/02/1400. Lihat juga internet, http://www.geocities.com./seminar_aq/terkini.html, 16/02/1400.

⁷² Al-Dabā'. *Samīr al-Tālibīn*, h. 119.

⁷³ Hassan al-Azhari. 'Sejarah Penulisan al-Qur'an'. Kertas kerja *Kursus Penulisan al-Qur'an Rasm 'Uthmānī Peringkat Negeri Terengganu* pada 8/8/1991.

Bibliografi

- Abdul Kadir Leong (2001). *Tajwid al-Qur'an Rasm Uthmani*. Kuala Lumpur: Pustaka Salam. Cet. 11.
- _____ (1989). *Irshād al-Tālibīn ilā Ḍabṭ al-Kitāb al-Mubīn*. Kaherah: Maktabah al-Azhariyyah li al-Turāth.
- Abū Shahbah, Muḥammad Muḥammad (1987). *al-Madkhal li Dirāsah al-Qur'ān al-Karīm*. Riyad: Dār al-Liwā'. Cet. 3.
- Abū Zaytahār, Muḥammad Aḥmad (1977). *Latā'if al-Bayān fī Rasm al-Qur'ān Sharḥ Mawrid al-Zam'ān*. Kaherah: al-Jihāz al-Markazī li al-Kutub al-Jāmi'iyyah wa al-Madrasiyyah wa al-Wasā'il al-Ta'limiyyah.
- al-Bannā', Aḥmad bin Muḥammad (t.th). *Ittihāf Fudalāt al-Bashar bi al-Qirā'āt al-Arba' ʿAshar al-Musammā Muntahā al-Amānī wa al-Musarrāt fī ʿUlūm al-Qirā'āt*. Bayrūt: ʿĀlam al-Kutub. Juz. 1.
- al-Bunaylī, Aḥmad (1989). *Al-Ikhtilāf bayn al-Qirā'āt*. Bayrūt: Dār al-Jabal. Cet. 1.
- Buku Panduan Rasm Uthmani* (1996). Kuala Lumpur: Lembaga Pengawalan Dan Pelesenan Pencetakan Teks al-Qur'an, Kementerian Dalam Negeri. Cet. 1.
- ʿUmar, Aḥmad Mukhtār (1997). *Muʿjam al-Qirā'āt al-Qur'āniyyah*. Bayrūt: ʿĀlam al-Kutub. Jil. 1. Cet. 3.
- ʿUṭhmān, Ḥusnī Sheykh (1988). *Haq al-Tilāwah*. Urdun: Maktabah al-Manār. Cet. 8.
- al-Dabāʿ, ʿAlī Muḥammad (t.th). *Samīr al-Talibīn*. Kaherah: Sharikah ʿAbd al-Ḥamīd Aḥmad Ḥanafī. Cet. 1.
- al-Dānī, Abū ʿAmrū, ʿUṭhmān bin Saʿīd (t.th). *al-Muqni' fī Rasm Masahif al-Amsār ma'a Kitāb al-Nuqt*. Kaherah: Maktabah al-Kulliyāt al-Azhariyyah.
- al-Ḥasan, Muḥammad ʿAlī (1983). *al-Manār fī ʿUlūm al-Qur'ān*. ʿAmmān: Matba'ah al-Sharq wa Maktabatuhā. Cet. 1.
- Hindāwī, ʿAlī Ismāʿīl al-Sayyid (1410H). *Jāmi' al-Bayān fī Ma'rifah Rasm al-Qur'ān*. Riyāḍ: Dār al-Furqān.
- I. Doi, Abd Rahman (t.th). *The Science of the Quran*. Kuala Lumpur: Synergy Books International.
- Mahadi Dahlan al-Hafiz (t.th). *Kaedah Resam Uthmani Dalam al-Qur'an*. Kuala Lumpur: Imalah Enterprise.
- Metz, Adam (1967). *Die Renaissance Des Islams*. Terj. (Arab) Abū Zaydah, Muḥammad ʿAbd al-Ḥādī. Bayrūt: Dār al-Kitāb al-ʿArabī. Jil. 1. Cet. 4.
- Muḥaysin, Muḥammad Sālim (1992). *Muʿjam Ḥuffāz al-Qur'ān ʿabr al-Tārikh*. Bayrūt: Dār al-Jabal. Jil. 1. Cet. 1.

- Panduan Membaca al-Qur'an Rasm Uthmani dan Kelebihannya* (1990). Kuala Lumpur: Bahagian Hal Ehwal Islam (BAHEIS), JPM. Cet. 2.
- Qāri, Abd al-°Aziz bin °Abd al-Fattāh (1992M/1402H). *Al-Taqrīr al-Ilmī °an Mushaf al-Madīnah al-Nabawiyyah*. Madīnah: Mujamma° al-Malik Fahd li Tabā°ah al-Mushaf al-Sharīf.
- al-Qattān, Mannā° Khalīl (1990). *Mabāhith fī °Ulūm al-Qur'ān*. Kaherah: Maktabah Wahbah. Cet. 7.
- Risālah Mujamma° al-Malik Fahd li Tabā°ah al-Mushaf al-Sharīf* (t.th). Madīnah: al-Amānah al-°Āmmah. .
- al-Sābūnī, Muḥammad °Alī (t.th). *al-Tibyān fī °Ulūm al-Qur'ān*. Bayrūt: °Ālam al-Kutub.
- Sa°ad, Tāhā °Abd al-Ra'ūf (t.th.). *°Ulūm al-Qur'ān*. Kaherah: al-Maktabah al-Azhar li al-Turāth.
- al-Sālih, Subhī (1985). *Mabāhith fī Ulūm al-Qur'ān*. Bayrūt: Dār al-Ilm li al-Malāyīn. Cet. 16.
- al-Zanjanī, Abū °Abd Allāh (t.th). *Tārīkh al-Qur'ān*. Kaherah: Mu'assasah al-Halabī li al-Nashr wa al-Tawzi°.
- al-Zaraqānī, Muhammad °Abd al-°Azīm (t.th). *Manāhil al-°Irfān fī °Ulūm al-Qur'ān*. Bayrūt: Dār Ihyā al-Turāth al-°Arabī. Juz 1. Cet. 3.
- al-Zarkashī, Badr al-Dīn Muḥammad °Abd Allāh (t.th). *al-Burhān fī °Ulūm al-Qur'ān*. Tahq: Ibrāhīm, Muhammad Abū al-Fadl. Bayrūt: Dār al-Ma°rifah. Jil. 1.
- Undang-Undang Malaysia* (1986). Kuala Lumpur: Percetakan Negara.